

LUNDS UNIVERSITET

Juridiska Fakulteten

LAGLOTTEN

En historisk blindtarm eller en naturlig del av
arvslagstiftningen?

Examensarbete 20 p

Annika Jonsell

1998

Handledare: Universitetslektor Per Hellsvik

INNEHÅLL

FÖRKORTNINGAR	5
I INLEDNING	6
A Bakgrund	6
B Syfte	6
C Metod	7
II OM LAGLOTTEN	8
A Inledning	8
B Laglott på olika språk	8
C Sverige - gällande rätt	9
III HISTORIK	11
A Inledning	11
B Laglottens ursprung	11
1 Den romerska rätten	12
2 Den germanska rätten	12
C Sverige före 1686	13
1 Landskapslagarna	13
2 Stadslagen	14
3 Landslagen	14
D Sverige 1686 till 1734	14
1 Landet	14
2 Staden	15
E Sverige 1734 till 1857	15
F Sverige 1857 till 1928	16
G Sverige 1928 till 1958	16
H Sverige efter 1958	17
IV UTREDNINGAR	19
A Allmänt	19
B SOU 1925:43 Lag om arv	19
C SOU 1929:22 Lag om testamente	20
D SOU 1981:85 Äktenskapsbalk	20

E	SOU 1998:110 Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring	21
V	UTVECKLINGEN	23
A	Generellt	23
B	Tendenser	23
	1 Från obligatorium till testamentsfrihet	23
	2 Från blodsband till sociala och ekonomiska band	23
	3 Mindre skillnad på fast egendom och lösören	24
	4 Testamente uppfattas som allt mer naturligt	24
C	Orsaker	25
	1 Från agrart till modernt samhälle	25
	2 Kyrkans roll	25
	3 Ökad medellivslängd	25
VI	INTERNATIONELL UTBLICK	26
VII	LAGSTIFTARENS MOTIV FÖR LAGLOTT	28
IX	I DOKTRINEN OCH DEBATTEN	29
A	Generellt	29
B	Nordiskt juristmöte 1996	30
C	Enskilda jurister	33
	1 Lödrup	33
	2 Unneberg	35
	3 Wörlund	36
	4 Morgenstjerne	37
X	UPPFYLLS LAGLOTTENS SYFTEN?	38
A	Inledning	38
B	Arvlåtarens yttersta vilja	38
C	Försörjningsskyddet	39
D	Rättvisa mellan arvingarna	40
E	Skyddet för släktens egendom	42
F	Skyddet mot utpressning	43
XI	EXEMPEL PÅ OTILLFREDSSTÄLLANDE UTFALL AV LAGLOTT	44
XII	AVSLUTANDE OCH SAMMANFATTANDE KOMMENTAR	47
XIII	KÄLLFÖRTECKNING	48
A	Litteratur	48

B	Artiklar	49
C	Offentligt tryck	50
E	Enskilda källor	51
F	Övrigt källmaterial	52

FÖRKORTNINGAR

AL	Lag (1928:279) om arv
JFT	Juridiska föreningen i Finland
Ju	Justitie
LU	Lagutskottet
Prop.	Regeringsproposition till riksdagen
Rskr	Riksdagens skrivelse
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juridisk tidsskrift
TfR	Tidsskrift for Retsvidenskab
ÄB	Ärvdabalken
ÄktB	Äktenskapsbalken

I INLEDNING

A Bakgrund

”Jag gör dig arvlös!” I hur många amerikanska filmer och TV-serier har vi inte hört denna replik, ofta uttalad av en rik far till en son vars leverne han med rätt eller orätt ogillar? Anledningen till att uttalandet upplevs så dramatiskt handlar inte bara om att vi inser vad detta betyder för sonen ekonomiskt, utan minst lika mycket om att fadern mer eller mindre tar steget att bryta familjebanden och frånta sonen något väsentligt utöver det som går att värdera i pengar.

På skämt och kanske ibland även allvar uttalas nog ord med motsvarande betydelse även i svenska familjer. Mycket stöd bakom orden har dock inte den som i Sverige hotar sina barn med arvlöshet. Är det då inte så att man har rätt att skriva ett testamente som har företräde framför huvudreglerna om vem som ärver? Jo, visserligen. Men om man har barn, barnbarn eller barnbarnsbarn, vilket de flesta människor har då de dör, kan dessa med lagens hjälp sätta sig över testamentet.

Om det finns ett testamente respekteras detta, men inte längre än att bröstarvingarna har rätt att, i strid mot den dödes uttalade vilja, begära hälften av det arv som de skulle ha fått ut enligt den legala arvsordningen om det inte funnits något testamente. Detta kallas laglott och vad som menas är alltså den del av arvet som en arvinge har rätt till trots däremot stridande testamente.

Bör man kunna göra sin son eller dotter arvlös? I denna uppsats försöker jag belysa frågan ur olika utgångspunkter. Jag vill inte sticka under stol med att jag hade en klar egen uppfattning redan när jag påbörjade skrivarbetet.¹

B Syfte

Mitt syfte med uppsatsen är att föra ett principiellt resonemang kring laglottsinstitutets vara eller icke vara. Bör arvlåtarens rätt att själv bestämma över kvarlåtenskapen vara

¹ Motion 1996/97:L417, LU 1996/97:8

okränkbar, eller har bröstarvingarna ett berättigat anspråk att få ärva oavsett vad arvlåtaren tycker? Så långt det är möjligt avgränsar jag ämnet till att diskutera just principer, snarare än att beskriva lagstiftning och tillämpning rent tekniskt samt praxis. De uppgifter jag således redovisar förutom de principiella resonemangen, är de jag bedömt behövs för att en allmänt juridiskt bevandrad läsare ska kunna följa diskussionerna kring laglotten, samt dem som på andra sätt angränsar till och belyser diskussionen kring laglottsinstitutet som sådant.

C Metod

I mitt arbete har jag gått tillbaka i offentliga tryck för att hitta den nuvarande lagstiftningens ursprung och framväxt, samt för att se hur utredningar och lagstiftare har resonerat. I övrigt har jag på allehanda håll letat efter exempel på resonemang kring och klara åsikter om laglotten. För att få fram detta har jag sökt i såväl juridisk doktrin och juridiska tidskrifter som ickejuristers inlägg i dagstidningar, tidskrifter och på Internet. Jag har också talat med några enskilda källor.

II OM LAGLOTTEN

A Inledning

Kvarlåtenskapen efter en person som har dött kan fördelas genom arv eller testamente, det vill säga antingen enligt en bestämd ordning i lagen (legal arvsordning) eller enligt önskemål som arvlåtaren² själv har uttryckt. De flesta moderna rättssystem har arvslagstiftning vars grund och huvudregel är att släktingarna och eventuell make ärver. Denna legala arvsordning kombineras dock med en möjlighet för arvlåtaren att i testamente uttrycka att hon vill fördela arvet annorlunda. Antingen mellan släktingarna eller till utomstående. Dock brukar de allra närmaste anhöriga, som barn och ibland make, ha ett speciellt skydd i lagen vilket ger dem rätt till arv oavsett vad arvlåtaren har skrivit i sitt testamente. Det kan handla om rätt att ärva den fasta egendomen, ett visst värde eller en viss kvotdel av kvarlåtenskapen. Just rätten till en kvotdel är vad vi brukar kalla laglott. För att förstärka skyddet brukar lagstiftningen också begränsa möjligheten att kringgå laglottsinstitutet genom transaktioner som är att likna vid testamente.³

B Laglott på olika språk

Lagloten är ingalunda en isolerad svensk företeelse, vilket vi ska se i det följande. Den har getts följande namn på olika språk:

Norska: pliktdelsarv

Danska: tvangsarv

Engelska: statutory share of inheritance / lawful inheritance portion

Franska: réserve / héréditaire

Tyska: Pflichtteil

Latin: legitima quarta

² Korrekt benämns den döde ”arvlåtare” i förhållande till dem som är berättigade till arv och ”testator” i förhållande till de som hon testamenterar till. För enkelhetens skull använder jag genomgående den förra beteckningen i uppsatsen.

³ Saldeen s. 16

C Sverige - gällande rätt

I Sverige har vi ett laglottsskydd till förmån för bröstarvingar, det vill säga barn, barnbarn, barnbarnsbarn osv. Det går ut på att bröstarvingen alltid har rätt att få hälften av den arvslott som hon hade varit berättigad till enligt den legala arvsordningen, om den inte inkräktats av något testamente. Rätten faller inte ut automatiskt, utan bröstarvingen måste själv begära att få sin laglott. Laglotten bestäms endast till ett ekonomiskt belopp. Genom laglotten kan en bröstarvinge aldrig begära att tilldelas bestämda ting ur kvarlåtenskapen, såsom speciella familjeklenoder eller fastigheter, utan det är det ekonomiska värdet hon har rätt till. Så snart hon i någon egendom fått så mycket att värdet motsvarar halva arvsloten, är laglotten tillgodosedd.

För att reglerna om laglott inte ska kunna kringgås, finns det också möjlighet att begära att handlingar som är att likna vid testamente, t ex gåvor av betydelse som givits bort strax före arvlåtarens död, ska räknas in i kvarlåtenskapen som om de varit med i bouppteckningen, eller att de till och med ska återlämnas.

Reglerna om laglott finner vi i 7 kap ärvdabalken (ÄB).⁴ Den grundläggande rätten uttrycks i 1 §. Att bröstarvingen för att få ut sin laglott måste begära jämkning i testamentet framgår av 3 §. Rätten att göra detta övergår inte till hennes borgenärer enligt 7 §. Bröstarvingen har, vilket framgår av 5 §, rätt att få ut sin laglott i egendom som hon helt och hållet kan förfoga över.

Enligt 2 § räknas vad en bröstarvinge har fått från arvlåtaren på grund av testamente eller som förskott på arv,⁵ av från laglotten. För att då få fram den disponibla kvoten⁶ skall värdet av förskottet läggas till kvarlåtenskapen. Arvlåtaren kan dock bestämma att en gåva i livstiden, inte ska betraktas som förskott på arv.

Värdet av gåva till någon annan, som är att likna vid testamente⁷, skall vid beräkningen av laglotten läggas till kvarlåtenskapen, vilket uttrycks i 4 §. Om gåvan kränker

⁴ SFS 1958:637

⁵ Gåva till bröstarvinge presumeras vara förskott på arv. Se Grauers s. 174. Se däremot förslag från Ärvdabalksutredningen, SOU 1998:110 s. 189. Om förskott på arv, se 6 kap ÄB

⁶ dvs det utrymme som arvlåtaren har rätt att testamentera bort

⁷ Gåva till andra än bröstarvingar presumeras icke vara förskott på arv. Två faktorer brukar tala för att gåvan ska likställas med testamente - dels om den skett då arvlåtaren trodde sig ha kort kvar att leva, dels

bröstarvinges rätt måste gåvotagaren lämna tillbaka gåvan eller det belopp som krävs för att full laglott ska kunna utgå. Undantag från detta kan dock göras vid speciella skäl.

Om arvlåtaren var gift, skall enligt 3 kap 1 § 1 st ÄB kvarlåtenskapen tillfalla den efterlevande maken. Finns det bröstarvingar till arvlåtaren som hävdar rätt till laglott, får kravet olika utfall beroende på om de är släktingar också till maken, eller endast till arvlåtaren, i det senare fallet benämnda som sk särkullbarn. Ett särkullbarn har alltid rätt att få ut sin laglott direkt, dvs det är ur hennes synvinkel ingen skillnad om arvlåtaren var gift eller inte. En bröstarvinge som är släkt även med den efterlevande maken, måste däremot enligt 7 kap 3 § 2 st vänta på sin laglott tills dess att även denne är död. Detta eftersom lagstiftaren velat ge änkan eller änkemannen en möjlighet att sitta i ”orubbat bo”. Skulle arvlåtaren ha skrivit ett testamente till förmån för någon annan än sin make, har dock även de gemensamma barnen och barnbarnen rätt att genast få ut sina laglotter. Detta eftersom det då förutsätts att arvlåtaren inte bedömt att maken behöver detta speciella skydd mot att bröstarvingarna splittrar det gemensamma hemmet.

Det finns dock ytterligare en regel till skydd för make som kan inverka på bröstarvingens möjlighet att få ut sin laglott. Denna återfinns i 3 kap 1 § 2 st ÄB och kan ej sättas ur spel genom arvlåtarens testamente. Basbeloppsregeln, som den kallas, stadgar att efterlevande make alltid har rätt att ur makarnas egendom få behålla egendom motsvarande fyra gånger basbeloppet.⁸ I praktiken innebär det att om inte den egendom som maken får ut efter bodelningen räcker, lägger man till av arvlåtarens kvarlåtenskap upp till fyra basbelopp. Denna regel gäller såväl gentemot gemensamma som särkullbarns begäran om laglott och även gentemot utomstående som återfinns i testamente.

om arvlåtaren behållit nyttan av det givna, t ex genom att få bo kvar i hus eller förbehålla sig avkastning. Saldeen s. 104-105

⁸ Basbeloppet 1998 är 36 400 kronor.

III HISTORIK

A Inledning

Historiskt sett har ofta möjligheten att ta över jord eller yrke från föräldrarna varit en reell nödvändighet för att ett ungt par ska kunna sätta bo och bilda familj. De som har läst Vilhelm Mobergs ”Romanen om utvandarna”⁹ vet att Karl Oskar och Kristina kunde slå sig ihop på allvar först då Karl-Oskar fick ta över gården från sina föräldrar. Nedanstående rader ur musikalen *Kristina från Duvemåla*,¹⁰ säger en hel del om vad det handlade om.

Karl Oskar: *Tre år har jag kommit hit till dej, Kristina. Aldrig med sån brådska som idag.*

Kristina: *Säg mej vad du menar!*

Karl Oskar: *Jag får ta över gården, vi har ett hem, vi kan skaffa oss kläder och föda. Nu kan vi gifta oss...*

Med det tidiga åldrande och den korta medellivslängd som den tidens liv innebar, föll det sig säkert ofta så att föräldrarnas ork att bruka jorden minskade när deras avkommor fortfarande var så unga att de inte hade hunnit bilda familj. Övergången kom därmed ganska naturligt, oavsett om barnen tog över när föräldrarna fortfarande levde eller när de dog. Vem som förr eller senare skulle ta över egendomen var något ganska självklart för alla inblandade.

B Laglottens ursprung

Från allra första början var det förmodligen inte alls möjligt att testamentera egendom, utan det var självklart att släkten skulle ärva allting och att arvlåtare inte fick svika dem genom att förordna om annat.¹¹ I den romerska och den germanska rätten, kan vi se hur testamentsrättens, och därmed också laglottens, ursprung har vuxit fram, dock på olika sätt.

⁹ Moberg, Vilhelm, *Romanen om utvandarna*, Stockholm Bonnier 1987 [Ny utg.]

¹⁰ *Kristina från Duvemåla* av Benny Andersson och Björn Ulvaeus, en musikal byggd på Vilhelm Mobergs utvandrarepos. Urpremiär Malmö 1995.

¹¹ Svénné Schmidt s. 188, Saldeen s. 96

1 Den romerska rätten

I den romerska rätten blev det tidigt tillåtet och vanligt att testamentera bort egendom. Det förekom till och med i en sådan grad att det normala blev att fördela kvarlåtenskapen med testamente, medan den legala arvsordningen användes endast som ett alternativ när testamente inte fanns. Det ansågs slarvigt och obetänksamt att inte ha tänkt på att skriva sitt testamente. Givetvis motsäger inte detta att familjen och släkten hade en alldeles speciell ställning i arvssammanhang och sin naturliga plats i testamenten. Förmodligen berodde den fria lagstiftningen och populariteten i att skriva testamente på att de romerska samhällena utvecklades från att vara rena bondesamhällen till att också omfatta människor som levde på helt andra näringar i staden. Det fanns bland dem dessutom en del som lyckades bli förmögna. Man började därmed se egendom som mer bunden till individer och inte till släktkollektiv. Med testamente kunde de i högre grad styra över vad som skulle kunna hända med det de hade byggt upp.

Så småningom fann man att den fria testamentsrätten behövde kombineras med någon form av skydd för familjebanden så att barnen inte skulle kunna göras arvlösa. Det var i den justinianska rätten som de egentliga reglerna om laglotten kom till och som sa att bröstarvingar hade rätt till en viss kvotdel av arvet. Om det fanns särskilda skäl skulle det dock kunna gå att även fortsättningsvis helt utesluta en bröstarvinge från arv.¹²

2 Den germanska rätten

I den germanska rätten hade idén om testamentsfrihet betydligt svårare att vinna förståelse. Det berodde mycket på att dessa samhällen fortsatte att bygga på den gamla bondestrukturen där den fasta egendomen och jorden betydde allt för släktens väl och ve. Man såg i princip släkten som ett kollektiv som ägde allting gemensamt och att den som för tillfället formellt ägde jorden, snarare gjorde det som en representant för släkten. När han dog, skulle släkten i detta avseende representeras av någon annan. Det som här kom att bli en murbräcka för möjligheten att testamentera, var kyrkan.

¹² Saldeen s. 19 och 96, SOU 1925:43 s. 290, SOU 1929:22 s. 32

Den katolska kyrkan var givetvis intresserad av att människor skulle kunna överföra medel till deras verksamhet. Det blev en hård strid mellan företrädare för bevarandet av arvsordningen som den var och kyrkans män. Lagstiftningen blev sedermera en kompromiss mellan släktens naturliga rätt att få arva och möjligheten att testamentera en begränsad del till kyrkan. Mest begränsande var lagen givetvis om den som skulle testamentera hade bröstarvingar. Här kan man alltså säga att laglott i den germanska rättens tappning föddes.¹³

C Sverige före 1686

Det svenska samhället liknade i stor utsträckning det germanska. Vi var närmast att likna vid ett trögrörligt bondesamhälle. Arvsreglernas syfte var att behålla jorden inom släkten. Tidigt såg vi dock att kyrkan även i Sverige började hävda arvlåtares rätt att utan släktingars medgivande testamentera till fromma ändamål. De lyckades också, men diskussionen var livlig, vilket satte spår i de lagar som kom att tillämpas.

1 Landskapslagarna

De olika landskapslagarna¹⁴ kom att innehålla olika stadganden kring arv och testamente. Göotalagarnas arvsrätt byggde till exempel på det sk huvudlottsystemet där man tänkte sig att arvlåtaren och hans söner delade kvarlåtenskapen så att de fick var sin lott och att arvlåtaren därmed kunde testamentera sin lott till kyrkan. Svealagarna brukade i stället det sk arvejordssystemet vilket gick ut på att endast en tiondel av arvejorden¹⁵ fick testamenteras bort utan arvingarnas medgivande. Avlingejord¹⁶ och lösören fick man däremot fritt testamentera till fromma ändamål.¹⁷

¹³ Saldeen s. 19 och 96, SOU 1929:22 s. 29

¹⁴ Holmbäck – Wessén:

Ärvdabalken Östgötalagen, se band 1, s. 123

Ärvdabalken Upplandslagen, se band 1, s. 63

Giftermålsbalken Dalalagen, se band 2, s. 78

Ärvdabalken Västmannalagen, se band 2, s. 43

Ärvdabalken Södermannalagen, se band 3, s. 73

Ärvdabalken Hälsingelagen, se band 3, s. 302

Om arv Skånelagen, se band 4, s. 3

Gutalagen, se band 4, s. 219-222

Ärvdabalken Äldre Västgötalagen, se band 5, s. 75

Ärvdabalken Yngre Västgötalagen, se band 5, s. 268

¹⁵ arvejord är ärvd jord

¹⁶ avlingejord är självförvärvad jord

2 Stadslagen

Staden hade sina egna regler.¹⁸ Där hade givetvis inte jorden och den fasta egendomen samma betydelse som i jordbrukssamhällen på landsbygd. Därför gjordes inte skillnad på olika slag av egendom. Det var tillåtet att testamentera även till icke fromma ändamål. Hur mycket man fick testamentera begränsades av ett tidigt laglottssystem. Storleken på den kvot som fick testamenteras bort var beroende på vilka arvingar man hade. I Magnus Erikssons¹⁹ stadslag fick den som hade bröstarvingar inte testamentera bort mer än en tiondel av kvarlåtenskapen, medan den som endast hade andra arvingar fick testamentera bort mer.²⁰

3 Landslagen

Till följd de stora stridigheter om testamentsrätten som utkämpades mellan biskopen och världsliga stormän, kom landslagarna att sakna reglering av densamma. I stället fick man tillämpa landskapslagarnas stadganden.²¹

D Sverige 1686 till 1734

Med tiden blev nödvändigheten av klara regler för möjligheten att testamentera allt mer uppenbar. Till slut utfärdades 1686 en kunglig förordning - testamentsstadgan. Den beskrev inte testamentsrätten i sig, utan hänvisade till vilka lands-, landskaps- och stadslagar som skulle följas samt hur de skulle tolkas. För första gången uttryckte man också klart att möjligheten att testamentera var att betrakta som ett uttryck för den sista viljan. Fortfarande skulle det vara skillnad på reglerna för landsbygd och stad.²²

1 Landet

På landet skulle man rätta sig efter Kristoffers landslag och Upplands landskapslag. Utfallet skulle bli att arvejord inte fick testamenteras bort. Det var med andra ord ett arvejordssystem. Endast i de fall då arvlåtaren inte hade annan jord kunde en tiondel av

¹⁷ Inger (1997) s. 33, Saldeen s. 96

¹⁸ Holmbäck – Wessén:

Skånska stadsrätten, se band 4, s. 192-193

Bjärlövsrätten, se band 5, s. 464-465

¹⁹ svensk kung 1319-1364, norsk kung 1319-1343

²⁰ Inger (1997) s. 34, Walin s. 164

²¹ Inger (1997) s. 34, Walin s. 164

arvejorden få testamenteras till fromma ändamål. Avlingejord och lösöre fick testamenteras fritt utom då egendomen behövdes för att säkerställa underåriga barns underhåll och uppfostran. Övriga landskapslagar skulle inte gälla i arvs- och testamentsrättsliga frågor.²³

2 Staden

I staden skulle man döma efter Magnus Erikssons stadslag, beskriven ovan. Detta innebar att man behöll sitt laglottssystem till skydd för bröstarvingar och andra släktingar.²⁴

E Sverige 1734 till 1857

Trots att Sverige i och med 1734 års lag²⁵ för första gången fick en gemensam lag för landsbygden och städerna, behölls särbestämmelserna på arvs- och testamentsrättens område. I princip behölls reglerna från 1686 års testamentsstadga. Genom de förändringar som gjordes ökade snarare skillnaderna mellan landet och staden. Landsbygdsbefolkningen fick svårare att testamentera, medan de som bodde i staden fick en större möjlighet.

Att testamentera bort arvejord blev helt förbjudet, även då det var den enda jorden i arvlåtarens kvarlåtenskap. Stadsbo som efterlämnade bröstarvingar fick enligt 1734 års lag rätt att testamentera bort en sjättedel av all sin kvarlåtenskap.²⁶

²² Inger (1997) s. 95, SOU 1925:43 s. 296

²³ Inger (1997) s. 95, SOU 1925:43 s. 296f

²⁴ Inger (1997) s. 95, SOU 1925:43 s. 296

²⁵ Sveriges rikets lag, 1734, faksimilutgåva 1981

²⁶ Inger (1997) s. 145, SOU 1925:43 s. 296f, Saldeen, s. 96, Walin, s. 164

Ur 1934 års lags Ärfda Balk:

II Cap.

Om bröstarf.

1. §

Dör fader, eller moder; ärfve två Frälsemans och Bondes son efter landsrätt två lotter, och dotter tridiung. Men efter stadsrätt, tage Preste och Borgares son halft, och halft dotter. Dock skiftes efter landsrätt then jord, med boskap och åkerredskap, som Borgare å landet äger; och efter stadsrätt Frälsemans och Bondes hus och tomt i Staden.

2. §

Äro alle barnen döde, eller någor af them, och lefva barn, eller barnabarn efter; tage sons barn, eller hans afkomma, så mycket af arfvet, som son, och dotters barn, eller hennes afkomma, så mycket, som dotter. Och ehvad the äro flere, eller färre, niute äntå ej mer, eller mindre, än theas fader eller moder taga borde, ther han, eller hon lefde. Ej må någor annar arftaga, så länge bröstarfvingar äro til, antingen the äro närmare, eller fiermare i rätt nederstigande ätt.²⁷

F Sverige 1857 till 1928

Länge diskuterades ett avskaffande av det gammalmodiga arvejordssystemet på landsbygden och ett införande av ett modernt laglottssystem, liknande det som redan fanns i städerna. Detta blev till slut verklighet i en testamentsförordning 1857.²⁸ Nu försvann skillnaderna mellan land och stad och det blev fritt för arvlåtare att testamentera bort allt om det inte fanns några bröstarvingar. Om det gjorde det, fick hälften av egendomen testamenteras bort. Resten utgjorde bröstarvingens okränkbara laglott.²⁹

G Sverige 1928 till 1958

I 1928 års arvslag³⁰ avskaffades 1857 års regel om att arvlåtare endast fick testamentera bort hälften av egendomen om det fanns arvingar. I stället stadgades att en arvlåtare fritt kunde testamentera bort sin egendom, men att bröstarvingarna alltid hade rätt att begära sin laglott som var hälften av egendomen. I praktiken var skillnaden med andra ord inte särskilt stor, men kunde få betydelse i de fall då arvingarna gav sitt stöd till att arvlåtarens sista vilja skulle få gälla fullt ut. Dessutom infördes ett skydd till förmån för bröstarvingarna mot gåvohandlingar som arvlåtare genomför i sin livstid i syfte att kringgå laglotsreglerna.³¹

²⁷ Sveriges rikets lag, 1734, faksimilutgåva, 1981 s. 20-21

²⁸ Förordning 1857:60 ang. vad i testamente givas må, så ock om gåva i fast egendom.

Förarbete: Rikets Ständers skrivelse 1856/57:93

²⁹ Inger (1997) s. 208, Walin s. 164f, Saldeen s. 96

³⁰ Lag (1928:279) om arv (AL)

³¹ Inger (1997) s. 271

När förslaget till arvslag behandlades i riksdagen, menade två riksdagsledamöter Schlyter och Leo,³² att laglotten särskilt i fråga om större förmögenheter kunde vara en obehörig inskränkning i testationsfriheten. De argument de framförde var att det inte var motiverat att en bröstarvinge ska kunna tillskansa sig en miljonförmögenhet som hon inte kan förvalta, att det kan vara fråga om fall där bröstarvingen är ”sinnesslö eller sinnessjuk” samt att frågan är om ett barn överhuvudtaget bör kunna ställa krav på föräldrarna förutom att de bekostar en adekvat utbildning. I den debatt som följde gjorde förespråkarna å andra sidan gällande att den svenska laglottsrätten var starkt rotad och aldrig hade känts som något ”tryckande band”.³³

H Sverige efter 1958

1958 får vi vår nuvarande ärvdabalk (ÄB).³⁴ Reglerna om laglott förblir såsom i 1928 års arvslag, förutom att laglottsrätt ges fullt ut även till adoptivbarn.

I samband med ändringar i konkurslagen 1975³⁵, stadgas i 7 kap 7 § ÄB att bröstarvinges rätt att klandra testamente för att få ut laglott inte övergår till hans borgenärer.

1978 ändras reglerna om underhåll³⁶ och i samband med detta upphävs 7 kap 6 § ÄB som givit underåriga barns underhållsanspråk företräde framför syskonens laglotter.

När äktenskapsbalken (ÄktB) ersätter giftermålsbalken 1987³⁷, införs en regel till skydd för efterlevande make som begränsar laglottsrätten. Den återfinns i 7 kap 3 § 2 st ÄB och innebär i kombination med 3 kap ÄktB att efterlevande make dels alltid har rätt att behålla egendom upp till fyra basbelopp, dels att efterlevande make som är släkting även till den laglotsberättigade, har rätt att sitta i orubbat bo till sin död. Med andra ord förhindras gemensamma bröstarvingar att ta ut sin laglott tills dess båda makarna är

³² 1:a LU 1928:21 s. 76-77

³³ Ekeberg s. 222

³⁴ SFS 1958:637. Förarbeten: Prop. 1958:144, Prop. 1958:B23, 1:a LU 1958:B14-15, Rskr 1958:B107

³⁵ SFS 1975:245. Förarbeten: Prop. 1975:6, LU 1975:12

³⁶ SFS 1978:855. Förarbeten: Prop. 1978/79:12, LU 1978/79:9

³⁷ SFS 1986/87:231. Förarbeten: Prop. 1986/87:1, LU 1986/86:18

döda. Med tanke på att den utredning³⁸ som föregick den nya Äktenskapsbalken har föreslagit att laglotten helt ska avskaffas, är det märkligt att inte detta förslag på något sätt följts upp genom reservationer eller debatter³⁹ i riksdagen. Vissa av riksdagsledamöterna var trots allt samma personer som var sakkunniga i utredningsmajoriteten.

³⁸ SOU 1981:85

³⁹ Se debatten som föregick riksdagsbeslutet. Riksdagens protokoll 1986/87:100. Den enda som överhuvudtaget nämnde laglotten var Ingrid Sundberg (m) som uttryckte sin lättnad över att laglotten fick vara kvar. Sundberg var också en av reservanterna i utredningen.

IV UTREDNINGAR

A Allmänt

Ett antal utredningar har genom tiderna resonerat kring och på olika sätt berört laglotten. Jag tar i denna framställning upp de som har verkat under 1900-talet och som har sagt något av principiellt intresse för diskussionen om laglottsinstitutet.⁴⁰ Dessa är enligt min bedömning:

- SOU 1925:43 Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken. Del 2. Förslag till lag om arv mm.
- SOU 1929:22 Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken. Del 3. Förslag till lag om testamente mm.
- SOU 1981:85 Äktenskapsbalk. Förslag av familjelagssakkunniga.
- SOU 1998:110 Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring. Slutbetänkande av ärvdabalksutredningen.

B SOU 1925:43 Lag om arv

Betänkandet SOU 1925:43 är omfattande i sitt principiella resonemang kring laglotten och innehåller en heltäckande historisk översikt. Lagberedningen såg ingen anledning att föreslå annat än att laglottsinstitutet skulle få finnas kvar. Att just bröstarvingar skulle ha en ovillkorlig rätt att få arva motiverade lagberedningen med att det tycktes ”naturligt och följdriktigt, att där arvsrättens grund är starkast, arvsrätten förtätas på sådant sätt, att en viss del av arvet ovillkorligen förbehålles arvingarna i form av laglottsrätt”. Denna starka grund skulle framförallt bestå i att det oftast finns en stark ekonomisk och social samhörighet mellan arvlåtaren och bröstarvingarna. Man erkände dock att de invändningar som finns mot laglotten inte saknar berättigande. En anledning

⁴⁰ Det är naturligt om läsaren undrar varför inte ärvdabalkssakkunnigas förslag SOU 1954:6, dvs det betänkande som föregick vår nuvarande ärvdabalk, finns med i redovisningen. Anledningen är att den resonerade mycket lite kring laglotten och förvånande lite kring någonting överhuvudtaget. Det enda resonemang som förs kring laglotten är det om i vilken grad adoptivbarn ska jämföras med biologiska barn. Då detta inte har så mycket med principerna kring laglottssystemets vara eller icke vara att göra, lämnar jag det därhän. Andra 1900-talsbetänkanden som berört laglotten utan att enligt min mening ha något principiellt att tillföra denna framställning är SOU 1970:75 Utsökningsrätt X och SOU 1977:37 Underhåll till barn och frånskilda.

till att man trots detta inte upplevde att laglotten var ett större problem, var att den testamentsfrihet som redan fanns, utnyttjades i så ringa utsträckning.⁴¹

C SOU 1929:22 Lag om testamente

I detta lagberedningens betänkande SOU 1929:22 Lag om testamente, hålls diskussionen av naturliga skäl främst ur testamentssynvinkel. Detta berör om än inte direkt så i alla fall indirekt diskussionen om laglotten, då dess syfte är att begränsa just testamentsfriheten. I betänkandet exemplifieras de rent samhällliga förtjänsterna av möjligheten att testamentera bort egendom utanför den egna släkten. Till exempel konstateras att sociala och kulturella ändamål som samhällets⁴² verksamhet inte kan omfatta eller som för dagen förbises, kan få stöd genom att testatorer ser behoven. En av testamentsfrihetens andra förtjänster är enligt lagberedningen att den kan tjäna som motvikt till kulturella monopoltendenser och uniformitetssträvanden.

Utredningen drar slutsatsen att testamentet inte längre är att betrakta som en sekundär successionsform i förhållande till arvet, utan att det snarare kommer att fortsätta att öka i omfattning. Anledningen till detta sägs vara att samhället moderniseras och utvecklas kulturellt samt att människors livsval blir allt mer individuella. I det gamla bondesamhället där de flestas villkor var någorlunda lika, kunde det passa med en arvsordning som också var lika för alla. En förskjutning i det allmänna tänkesättet medför enligt utredningen att testamentet inte längre i samma grad uppfattas som en kränkning av släktingarnas rättigheter.⁴³

D SOU 1981:85 Äktenskapsbalk

I betänkandet SOU 1981:85, vars främsta syfte var att föreslå en äktenskapsbalk att ersätta den gamla giftermålsbalken, föreslogs faktiskt att laglotten skulle avskaffas. Grunden för detta var att familjelagssakkunniga ville stärka den efterlevande makens eller sambons ställning. Det syfte de ansåg att laglotten i och för sig hade, var att säkra att de närmaste släktingarna, bröstarvingarna, fick del av kvarlåtenskapen och att skapa viss rättvisa mellan bröstarvingarna. Fördelen med ett avskaffande vore dock att makar

⁴¹ SOU 1925:43 s. 299-300

⁴² Jag förutsätter att vad som avses är den offentliga sektorns del av samhället.

⁴³ SOU 1929:22 s. 56-61

och samboende helt fritt kunde utforma den lösning de själva tyckte passade för de efterlevande. I de flesta familjer skulle det enligt utredningen säkert vara så att även utan regler om laglott, skulle man tänka på barnen i första hand.⁴⁴

Anledningen till att tiden nu var mogen för ett avskaffande av laglotten, var enligt familjelagssakkunniga att samhällsutvecklingen hade medfört att arvet inte längre hade samma betydelse för bröstarvingarna som tidigare.⁴⁵ Inte oväntat möttes förslaget av motstånd. Tre av de sakkunniga i utredningen reserverade sig i denna del,⁴⁶ nästan alla remissinstanser ansåg att laglotten borde behållas⁴⁷ och inte heller departementschefen var beredd att avskaffa laglotten.⁴⁸

E SOU 1998:110 Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring

Så sent som veckan innan denna uppsats inlämnande, utkom ärvdabalksutredningens slutbetänkande från trycket. Utredningen har inte haft i uppdrag att föreslå förändringar av de grundläggande reglerna i arvsordningen. I betänkandet framgår dock att utredaren tänker sig möjligheten att det kan komma att bli aktuellt att diskutera laglottens framtid i Sverige.

Utredaren anför att det i grannlandet Norge nu förs en diskussion rörande om laglotten ska finnas kvar och påminner om att förslaget tidigare framförts även i Sverige.⁴⁹ Rättsutvecklingen i bl a Norden och EU sägs kunna utgöra skäl till fördjupad diskussion om laglotten. Vidare uttrycks att det skulle bli väsentligt enklare utan obligatorisk arvsrätt - varmed måste menas laglott - och att närstående kan skyddas på annat sätt, utan att grunden är instituten från ättensamhället.⁵⁰ I uppdraget ingick bl a att undersöka om förändringar behöver vidtas för att skydda sårkullbarn mot arvsplanering. Utredaren kommer fram till att detta inte behövs och frågar sig snarare ”om inte en mer

⁴⁴ SOU 1981:85 s. 207-212

⁴⁵ SOU 1981:85 s. 211

⁴⁶ Reservationerna från distriktsåklagare Brita Bjelle, riksdagsledamöterna Martin Olsson (c) och Ingrid Sundberg (m) återfinns i SOU 1981:85 s. 486-488

⁴⁷ Prop. 1986/87:1, bilaga 3, s. 42 ff.

⁴⁸ Prop. 1986/87:1 s 78. ff.

⁴⁹ SOU 1998:110 s. 69-70

⁵⁰ SOU 1998:110 s. 73

grundläggande genomlysning av bl a laglottsinstitutet är påkallad i syfte att pröva nuvarande avvägning mellan arvlåtarens och bröstarvingars rätt.”⁵¹

Delar av förslagen i betänkandet rör laglottskapitlet. Utredaren menar att 7 kap 2 § ÄB bör ändras så att det som bröstarvinge tilldelas på grund av testamente, inte ska räknas av från laglotten annat än om detta är ett från arvlåtaren klart uttryckt önskemål.⁵² I dag är presumtionen den motsatta. Dessutom föreslås en förändring av 7 kap 3 §, som i dag innebär en presumtion att när testamente har skrivits till förmån för annan än efterlevande make eller bröstarvingar, ska bröstarvingarnas rätt till laglott gå före den efterlevande makens rätt. Utredaren menar att presumtionen tvärtom bör vara att makens rätt till att sitta i orubbat bo går före.

⁵¹ SOU 1998:110 s. 222-223

⁵² SOU 1998:110 s. 200

V Utvecklingen

A Generellt

Det går att urskilja ett antal olika tendenser kring hur arvs- och testamentsrätten historiskt har utvecklats och fortsätter att utvecklas. Samt några specifika orsaksfaktorer som tycks påverka i en viss riktning. Nedan försöker jag kort identifiera de viktigaste av dessa.

B Tendenser

1 Från obligatorium till testamentsfrihet

Dagens system med laglott har som framgår ovan blivit kvar som en kompromiss mellan det gamla där det var en självklarhet att barnen skulle ärva och liberala krav på frihet för arvlåtaren att själv bestämma över kvarlåtenskapen. Det är tydligt att tendensen hela tiden varit att reformerad lagstiftning medfört ökad frihet att testamentera. Även i nutid då lagstiftaren inte ansett att tiden är mogen för ökad testamentsfrihet, har det framgått att färdriktningen tycks given. Exempel på detta är departementschefens ord i Prop. 1986/87:1:⁵³ "...torde tiden *inte vara mogen* att ta bort det skydd för dessa barn som laglotten innebär", "...av de skäl jag har redovisat har jag kommit till den uppfattningen att man *i varje fall f.n.* inte bör genomföra de sakkunnigas förslag om att slopa det sedan lång tid gällande laglottsinstitutet" och några rader längre ner under sammanfattningen av förslagsskälerna: "Detta institut bör därför, *åtminstone tills vidare*, behållas." (mina kursiveringar) Detta kan inte jag tolka annorlunda än att man velat lämna en öppning för ändrad uppfattning i en relativt nära framtid, eller underförstått velat uttrycka att det trots allt handlar om en tidsfråga.

2 Från blodsband till sociala och ekonomiska band

Om man studerar hur arvsrätten i övrigt har utvecklats över tiden och då särskilt de senaste decennierna, är det tydligt att trenden går mot att arvlåtarens make får ökat

⁵³ s. 80

skydd på bekostnad av skyddet för barn och barnbarn. Överhuvudtaget får släktskapet mindre betydelse genom att man i minskad mån låter avlägsna släktingar vara arvsberättigade.⁵⁴ Vad det handlar om är att man har lagt en större vikt vid hur rent typiskt gemenskapen mellan olika familjemedlemmar brukar se ut och låta arvsordningen skydda denna gemenskap, snarare än att låta blodsband vara det avgörande.⁵⁵

3 Mindre skillnad på fast egendom och lösören

Ytterligare en tendens över tiden är att det gjorts allt mindre skillnad på olika slags egendom i arvs- och testamentssammanhang. Historiskt har det varit av stor vikt att jord och fast egendom, framförallt den som gått i arv sedan tidigare led, inte tillåtits försvinna ur släkten samtidigt som det varit lättare att få testamentera bort lös egendom. Steg för steg har dessa hårda skillnader lättats upp och i dag ser vi få exempel på dylik uppdelning i de samhällen som i övrigt uppvisar rättsliga likheter med Sverige.

I ett ickerörligt samhälle där huvudalternativet var att ta över föräldrarnas gård eller yrke, fick det oerhörda konsekvenser om barnen inte tilläts göra detta. I dag när de flesta arvlåtare vid sin död har vuxna barn som redan är etablerade med familj och i arbetsliv, får arvet en annan funktion.

4 Testamente uppfattas som allt mer naturligt

Ytterligare en tendens är att testamente bland människor har betraktats som någonting alltmer naturligt. Från att det från början överhuvudtaget inte fanns tankar på något så orimligt som att förordna om att egendom skulle försvinna ur arvlåtarens egen släkt, har det steg för steg setts som naturligt att arvlåtaren velat testamentera pengar till kyrkan eller andra ändamål eller personer som står henne nära. Det har också betraktats som naturligt att makar ser över sin situation och i testamente försöker säkerställa att den av dem som överlever den andre sitter tryggt. Även om det helt visst också i dag är många bröstarvingar och andra släktingar som känner sig besvikna när arvlåtare genom

⁵⁴ Lödrup, nordiska juristmötet 1996 s. 520

⁵⁵ Inger (1982) s. 77

testamente väljer att gå förbi den legala arvsordningen, är det inte givet att det i allmänhet betraktas som ett svek mot deras naturliga rätt.

C Orsaker

1 Från agrart till modernt samhälle

Så länge de flesta människor levde relativt likartade liv, hierarkiskt inordnade i bondesamhället, var behovet av möjligheten till testamentsförordnanden kanske inte särskilt stor. Det förutsattes att bröstarvingarna skulle ta över den äldre generationens yrke och fasta egendom. Jorden var vad man levde av och den betydde allt för släktens fortsatta öde. Sett i detta ljus var arvsordningen ganska given. I takt med att människor har börjat leva helt annorlunda och sinsemellan olika liv har den del av egendom som utgörs av jord minskat i betydelse. De olika livsstilarna har också ökat behoven av att kunna förordna om kvarlåtenskap på ett sådant sätt som passar den egna situationen.

2 Kyrkans roll

Såsom vi såg i historiken, har kyrkans anspråk på testamentsförordnanden funnits med som en viktig faktor för testationsrättens utbredning. Även om det inte har betydelse för den fortsatta utvecklingen, är det förmodligen så att genom tiderna har kyrkan haft den största enskilda betydelsen för att testamentsmöjligheterna ökat.

3 Ökad medellivslängd

Arvet har i dag inte samma betydelse för bröstarvingar som det ofta hade förr, då det kunde vara nödvändigt för att rent faktiskt bekosta försörjning och uppfostran för barnen. I dag hör det tack och lov till ovanligheterna att en arvlätare efterlämnare minderåriga barn. Barnen är oftast vuxna med egen ekonomi och med en genomsnittlig ålder kring 50 år.⁵⁶ Om den kortare medellivslängden och en livsstil som innebar hushållsgemenskap på gården gjorde att efterlämnade medel till bröstarvinge förr innebar försörjning även för make, innebär förändringarna av dessa faktorer snarare att makens skyddsbehov i förhållande till bröstarvingarna har ökat.

⁵⁶ I alla fall om man antar att arvingens medelålder är likartad i Norge och Sverige. Se Unneberg s. 63

VI Internationell utblick

Liksom övrig civilrättslig lagstiftning är de nordiska ländernas arvslagar likartade. Samtliga nordiska länder har också någon form av laglottssystem för bröstarvingar.

I Danmark och Finland är liksom i Sverige en bröstarvinges laglott hälften av arvslotten. Norge och Island har en laglott som är två tredjedelar av arvslotten. I Norge finns det dock ett beloppstak på en miljon kronor för varje barn eller hennes bröstarvingar. Om ett barn dör så ärver bröstarvingarna så att var och en av dem är garanterade ett skydd om 200 000 kronor.⁵⁷

Vad gäller makar så har Danmark ett system som ger möjlighet för efterlevande make att välja mellan att sitta i oskiftat bo och att ärva vid sidan om bröstarvingen. Vid det senare valet, ärver maken en tredjedel och har i så fall laglottsskydd på hälften av denna del. Norge har en motsvarande regel där maken kan välja att ärva en fjärdedel, men arvet är inte förenat med någon laglottsrätt. I Finland får efterlevande make sitta i oskiftat bo så länge inte bröstarvinge begär skifte eller arvlåtars testamente säger annorlunda. I alla händelser har make alltid rätt att oskiftat behålla bostad som är lämplig som hem samt sedvanligt bohag från det gemensamma hemmet.⁵⁸

Även om man gör en bredare internationell utblick är fenomenet med laglott eller ännu starkare skydd för bröstarvingar det mest vanligt förekommande. Det finns dock ett antal länder, med Storbritannien och USA i spetsen, som inte har något laglottssystem eller annat liknande skydd för bröstarvingarna i sin arvsrätt.⁵⁹

Storbritannien har för att vara ett västeuropeiskt land genomgått en alldeles speciell utveckling. Från början såg det ut som i de flesta andra europeiska länder, med samma strid mellan testamentsrätt och släkterv. Landet hade också ett laglottssystem. Skillnaden var dock att det inte stannade vid en kompromiss, utan så småningom ledde

⁵⁷ Regeln är känd som Lex Michelsen, eftersom den kom till då Christian Michelsen (norsk statsminister vid seklets början) ville att en stor del av hans egendom skulle gå till allmännyttiga ändamål. Sedan 1937 är det dock inte längre krav att testamentet ska vara till förmån för allmännyttiga ändamål. Se nordiska juristmötet s. 520.

⁵⁸ SOU 1998:110 s. 85-86, SOU 1981:85 s. 206, Nordiska juristmötet s. 520

⁵⁹ Mellblom s. 55

till att testamentsrätten blev total.⁶⁰ I de flesta delstater i USA finns det inte heller något laglottsinstitut. Däremot kan i dessa två länder bröstarvingar liksom efterlevande make, som ur kvarlåtenskapen behöver medel för sin försörjning, yrka på detta i domstol.⁶¹ Överhuvudtaget tycks inställningen vara en annan. Att successionen, även till den närmaste familjen, sker genom testamente betraktas som det normala och den legala arvsordningen som något att ta till om giltigt testamente inte finns.⁶²

I övrigt finns det ett antal länder som har laglottsinstitut, men där extraordinära skäl kan möjliggöra att bröstarvingen görs arvlös. Det kan handla om att bröstarvingen begår stor orätt mot arvlåtaren, att hon gör sig skyldig till brottslighet eller på annat sätt lever klandervärd.⁶³ Ett nära exempel på detta är Finland där bröstarvinge kan göras helt arvlös om hon antingen ”djupt kränkt arvlåtaren eller dennes skyldeman i arvsled genom uppsåtligt brott” eller ”fortgående för ett vanhedrande eller osedligt liv”.⁶⁴ Detta att jämföra med Sverige där det krävs att bröstarvingen tar livet av arvlåtaren för att rätten att arva denne ska gå förlorad.

⁶⁰ SOU 1925:43 s. 294

⁶¹ SOU 1981:85 s. 207

⁶² Agell s. 15

⁶³ Mellblom. 47 och 51

⁶⁴ För närmare diskussion kring denna möjlighet, se Wörlund s 418

VII Lagstiftarens motiv för laglott

Senaste gången lagstiftaren uttalade sig om laglotten var riksdagsåret 1996/97.⁶⁵ Man hänvisade då till de överväganden som gjordes när frågan behandlades i samband med införandet av Äktenskapsbalken riksdagsåret 1986/87 och menade att dessa fortfarande är aktuella. 1986/87 framgick det av utskottsbetänkandet⁶⁶ att laglottsinstitutets två syften är ”dels att bevara en del av den avlidnes kvarlåtenskap åt dennes närmaste släktingar, dels att skapa rättvisa mellan bröstarvingarna inbördes och förhindra att arvlåtaren genom testamente i alltför hög grad gynnar någon eller några av dem på de övrigas bekostnad”.

Vidare anfördes av 1986/87 års lagutskott att laglotten visserligen numera har mindre betydelse ekonomiskt, eftersom ingen längre är beroende av arv för sin försörjning. Ändå kunde den inte anses ha spelat ut sin roll eftersom det fortfarande var risk att framförallt särkullbarn kunde göras arvlösa genom att gemensamma barn gynnades på deras bekostnad. Detta skulle enligt utskottet vara särskilt olyckligt eftersom det var först i början av 1970-talet som barn till ogifta föräldrar fick arvsrätt efter sina fäder och att denna reform ännu inte slagit igenom i den allmänna rättsuppfattningen.

Ytterligare starka skäl som talade för laglotten var, enligt 1986/87 års utskott, att den är djupt förankrad i det allmänna rättsmedvetandet och att det i princip råder nordisk rättslikhet vad gäller laglotten.

Inte heller nuvarande regering och departementschef tycks ha några tankar på förändringar. I samband med svar på tre brev från privatpersoner med personligt negativ erfarenhet av laglotten 1996, skrev departementschefen att regeringen inte hade ”för avsikt att nu föreslå några grundläggande ändringar av laglotsreglerna”.⁶⁷

⁶⁵ LU 1996/97:8

⁶⁶ LU 1986/87:18

⁶⁷ Ju96/2962, Ju96/3505, Ju96/3633

IX I doktrinen och debatten

A Generellt

I mitt tycke verkar laglotten ha debatterats och diskuterats förvånande lite genom åren. Det handlar ändå om en principiell frågeställning med tydliga intressekonflikter. I litteraturen tycks de flesta författare mest redogöra för historisk och gällande rätt för att sedan redovisa lagstiftarens och utredningarnas argument för eller mot laglotten. Betydligt mer sällan förekommer ett klart ställningstagande från författarens sida. I Sverige har jag överhuvudtaget inte funnit något exempel på detta.

Efter att ha sökt på allehanda artiklar från 1985 och framåt och även sökt mer selektivt på tiden före 1985, konstaterar jag att frågan inte är vanligt förekommande. De som behandlar laglotten är dels dagstidningarna i sin nyhetsbevakning⁶⁸ t ex vid uppseendeväckande rättsfall, dels dagstidningar och tidningar för privatekonomi vid familjeekonomisk rådgivning,⁶⁹ dels juristernas egna tidningar, dock ytterst sparsamt. Oftast handlar det då om praktiska råd angående hur man bär sig åt för att undvika att bröstarvingar får ut för stora laglotter. För att ytterligare presentera vad jag funnit, vill jag nämna medborgares upprörda insändare⁷⁰ och brev till justitieministern⁷¹. Det slag av sökning jag har gjort kan aldrig kan ge en heltäckande redovisning av vad som förekommit, men däremot en bild av aktörerna.

Min avsikt här är att redovisa ett xplock av de klara åsikter som trots allt gått att finna i form av ståndpunkter från verksamma jurister. Vad jag saknar är fler principiella

⁶⁸ Hofsten, Claes von, HD inskränker barnens arvsrätt, Svenska Dagbladet 950927.

Backman, Maria, Änkor rättslösa vid tvist om arv. Särkullbarn. Ny lag ska ge änkan rätt att ifrågasätta faderskap, Dagens Nyheter 97118.

⁶⁹ Florin, Maja, Så får dina barn allt eller inget: lagen är full av kryphål: visst kan du göra släkten arvlös, Månadens affärer 1996 häfte 4 s. 107, 109-111.

Engelbrecht, Rickard - Ekström, Mats, Arvsregler, Sunt Förnuft, 1998 häfte 1 s. 26-28

Vesterlund, Ylva, Du ärver inte din sambo, Expressen 911127

Wiwen-Nilsson, Helen, Du får testamentera dina pengar till vem du vill, Expressen 931109

Löfberg, Kjell, Raka besked om vem som ärver. Lagen bestämmer att maka och barn från tidigare äktenskap alltid har första "tjing", Dagens Nyheter 960227

⁷⁰ Plex, Per (signatur), Vi måste få bestämma vem som ska ärva oss, insändare Göteborgsposten 960929

⁷¹ Ju96/2962, Ju96/3505, Ju96/3633

resonemang och klara åsikter kring laglottens vara eller inte vara. Efter att också ha letat efter artiklar från Danmark och Norge, är det tydligt att Norge skiljer ut sig som landet där en ordentlig debatt om laglotten⁷² förs. Detta framgår även av Ärvdabalksutredningens slutbetänkande.⁷³ Offentliga ståndpunkter, som intagits av utredningar, departementschefer, riksdagsutskott osv, har jag inte tagit med här, då dessa redovisas under särskilda rubriker i uppsatsen. Delvis därför kommer materialet här att ge en skev bild av åsikterna om laglotten. Detta eftersom de klara ståndpunkter som går att finna bland enskilda jurister, av naturliga skäl är de som är kritiska till den rådande ordningen med laglott.

B Nordiskt juristmöte 1996

Vid det nordiska juristmötet 1996, diskuterades vid ett sektionmöte huruvida laglotten i de nordiska länderna ska bevaras. Som bakgrund till diskussionen fanns en till laglotten kritisk avhandling som den norske professorn och juris doktorn Peter Lödrup författat. Denna presenteras nedan under egen rubrik. Här presenterar jag de i mitt tycke mest intressanta synpunkterna som framfördes under sektionmötet.

Advokaten Christian Bojsen-Möller från Danmark, som hade till uppgift att bemöta Lödrups avhandling, presenterade först ett antal fall där han menade att laglotsreglerna verkar ha sitt berättigande. Han menade att detta dels var i situationer där barn är födda utom äktenskapet. Dels när kvarlåtenskapen framförallt består av pengar eller lätt omsättningsbara tillgångar. Dels när det finns särkullbarn efter en arvlåtare som efterlämnar make och gemensamma barn. Slutligen när minderåriga bröstarvingar ännu står utan utbildning eller arbete.

Sedan övergick Bojsen-Möller till att visa på situationer där laglotsreglerna tvärtom är skadliga eller medför orättvisa. Det kan vara fråga om när kvarlåtenskapen framförallt är bunden i näringsverksamhet som inte ger hög avkastning, eftersom det då kan vara svårt för den som ska ta över verksamheten att finansiera arvet till de andra arvingarna. Dels situationen att någon av bröstarvingarna på grund av psykisk sjukdom eller liknande inte har glädje av sitt arv eller den att bröstarvinge missbrukar och därmed bara skulle använda arvet till att gå ännu djupare in i missbruket. Han nämner också fallet att det

⁷² i Norge pliktdelen

inte finns någon personlig relation mellan arvlåtare och bröstarvinge. Slutligen att det kan röra sig om att arvlåtarens bröstarvingar har så god ekonomi att de inte är i direkt behov av arv, medan arvlåtarens önskan är att testamentera pengarna till ett speciellt välgörande ändamål.

I den diskussion som sedan följde mellan de nordiska deltagarna, förde advokat Göran Wörlund från Finland fram ett antal principiella argument mot laglotten. För det första att det är paradoxalt att individens självbestämmande respekteras i livet, men inte efter döden. För det andra att när familjebanden fungerar normalt, disponeras arvet i enlighet med vad laglotten vill uppnå och att den som vill utesluta barn från arv ändå kan göra det genom olika livsdispositioner. För det tredje att argumentet att man inte ska ändra på ett etablerat system är felaktigt, eftersom man tvärtom inte behöver regler som människor av egen vilja följer. Slutligen ställde Wörlund frågan om föräldrarna verkligen måste vara rättvisa, om de inte ska få känna den antipati eller sympati som de rent faktiskt har för sina barn.

Professor Frederik Zimmer från Norge gav som exempel talande för laglotten, det fallet att änkan till arvlåtaren är en riktig mansslukerska som bara har gått och väntat på hans pengar, medan arvlåtarens barn är fattiga studenter. Detta besvarade Lödrup med att redovisa en dom i norska Höysterett där en juridikstuderande hade väckt talan mot sin far för att få honom att betala studentens utbildning. I domen hänvisades studenten till statliga studiemedel. Lödrups fråga var varför studenten som inte har denna rätt när fadern är i livet, ska ha den när fadern är död.

Peter Lödrup anförde vidare sin uppfattning om på vilket sätt laglotten ska gälla. Dels menade han att minderåriga barn bör tillförsäkras ekonomiska medel under tiden de växer upp. Dels att särkullbarn som aldrig har haft kontakt med fadern bör få viss ekonomisk säkerhet, dock endast när faderns övriga barn får arv. Den starkaste invändningen mot laglottsinstitutet menade han var fall där arvlåtaren gifter om sig och vill tillförsäkra maken det gemensamma hemmet.

⁷³ SOU 1998:110 s. 69

Skifterettsjustitiarius Ann Cathrine Frøstrup från Norge förde in ett kvinnoperspektiv i laglottsdiskussionen genom att presentera exemplet att en arvlåtare vill överföra ett familjeföretag helt på sonen och inte på de två döttrarna, trots att döttrarnas insats i familjen varit lika stor.

Byfogd Lars Borge-Andersen, också från Norge, uttalade att laglotsreglerna bör avskaffas helt och hållet, eftersom det enligt hans mening är fel att en bröstarvinge ska kunna kräva del av arv i strid med arvlåtarens vilja.

Vidare menade Borge-Andersen att normalfallen, de där både de inblandade och samhället i övrigt tycker att det är önskvärt att bröstarvingarna ärver, används som skäl för att tvinga fram samma ordning i de undantagsfall där arvlåtaren har goda skäl att inte vilja låta detta gälla. Han undrade också om det är så självklart att barn som arvlåtaren aldrig har träffat ska ha rätt att begära arv.

Hovrättsrådet Krister Thelin från Sverige uppgav att laglottens vara eller icke vara inte är föremål för debatt i Sverige. Vidare anförde han att inom områden som familjerätten och arvsrätten, bör förändringar av verksamhet som fungerar endast ske om det finns mycket starka skäl för detta. Bevisbördan ligger på den som vill förändra, menade Thelin. Hans egen mening var att det inte finns anledning att ändra laglotsreglerna i Sverige.

F.d. justitierådet Olle Höglund från Sverige hävdade bl a att laglotsreglernas ställning är stark i vårt land och att det ska mycket till innan man avskaffar dem. Vidare anförde han att det inte är lätt att kringgå dem genom dispositioner under livstiden.

Från de svenska representanterna tycktes stödet för att diskutera förändringar eller avskaffande av laglotsreglerna således var lågt.

C Enskilda jurister

1 Lödrup

I den uppsats⁷⁴ som var föremål för diskussion vid Nordiska juristmötet, räknar författaren Peter Lödrup upp en rad grunder som i dag och historiskt har anförts som skäl för laglotsregler. Från början motiverades testationsbegränsningen med att jordbruksegendomarna helt enkelt ansågs tillhöra släkten. Vidare har det alltid till viss del handlat om att man bedömer släktband så starka att det är naturligt med släktaarvsrätt. Ytterligare en grund för laglotten är att skapa rättvisa mellan bröstarvingarna. Det har också hävdats att laglotsreglerna skyddar mot press på arvlåtaren från en ny make och vissa bröstarvingar eller det motsatta, press på barn från föräldrarnas sida.⁷⁵

Vidare visar Lödrup på ett antal begränsningar och förutsättningar som enligt hans mening gjort laglotten mer eller mindre illusorisk. Dessa är bland andra att arvlåtaren kan råda fritt över sin egendom så länge han lever, att den kvarlåtenskap som laglotten beräknas på i stor grad är beroende av vilka dispositioner makarna har gjort mellan sig, att gemensamma arvingar får ut sin laglott först när även den efterlevande maken dött samt att försäkringsutbetalningar går in som en del av den kvarlåtenskap laglotten beräknas från. Vidare att det sällan längre är fråga om barnens laglott då den laglotsberättigade ofta är över femtio år. Många föräldrar har flera olika barnkullar och dessutom har familjen och släkten som socialt skyddsnät minskat.⁷⁶

Den kritiska delen, slutligen, inleder Lödrup med att förklara varför han velat ta upp laglotsreglerna till debatt, trots att de har en mycket stark ställning i det nordiska rättsmedvetandet. Huvudskälen är dels att frågan aldrig tycks ha varit föremål för någon grundlig analys överhuvudtaget, dels att han tycker att laglotten är förbisprungen av

⁷⁴ Lödrup (1997) s. 519ff

⁷⁵ Lödrup (1997) s. 524-528

⁷⁶ Lödrup (1997) s. 521-524.

tiden. Vidare ogillar han rättsinstitut som människor med kunskap lätt tar sig förbi, medan de okunniga hindras av dem.

Enligt Lödrup ligger flera av grunderna till varför vi har behållit laglotten på det känslomässiga planet. Han påminner om att diskussionen om laglotten inte handlar om huruvida det är värdefullt med starka band mellan arvlåtare och bröstarvingar. Den handlar om de fall där dessa starka band helt enkelt inte fungerar. Är det i dessa fall riktigt att inte låta arvlåtaren testamentera till någon annan än bröstarvingarna? Eller om förhållandet dem emellan är gott, men arvlåtaren av olika skäl vill göra en annan fördelning? Lödrups åsikt är att arvsrätten är till för arvlåtaren, inte för arvingen.

Försörjningsplikten kan enligt Lödrup inte gå längre än att det möjligen kan vara befogat med en laglott för underåriga oförsörjda barn. Vidare medför den höga medelåldern bland bröstarvingar att det är mycket liten risk att föräldrar använder hot om uteblivet arv som påtryckningsmedel vad gäller till exempel val av yrke eller partner. Vad gäller en särbehandling av bröstarvingarna sinsemellan, tror Lödrup att de allra flesta familjer vill låta barnen få lika mycket. I de fall de inte vill det, måste man dock se noga på grunderna för särbehandlingen.

Dels kan man tänka sig att arvlåtaren inte vill att någon bröstarvinge ska ärva, eftersom de redan har det så bra, utan hellre stöder en annan närstående släkting eller ett välgörande ändamål han känner starkt för. Det finns också arvlåtare som önskar hoppa över en generation, så att barnbarnen som ska börja studera eller sätta bo, får ekonomisk hjälp med detta. I dessa två typer av fall borde man kunna låta arvlåtarens mening gälla fullt ut, menar Lödrup.

Dessutom finns arvlåtare som visat att de helt enkelt önskar att vissa bröstarvingar ska ärva mer än andra. Det kan handla om att de vill utestänga ett utomäktenskapligt barn, med vilket de endast har sporadisk kontakt. Men också om att arvlåtaren vill prioritera en av arvingarna, därför att en fördelning till alla bröstarvingar inte skulle vara möjlig att kombinera med viljan att hjälpa den som bäst behöver. I diskussionen om särkullbarn ställda mot gemensamma barn, tycker Lödrup att det är naturligt om gemensamma, ofta yngre, barn prioriteras vad gäller bostaden och bohaget.

Lödrup medger att laglotsreglerna kan förhindra en osmaklig konkurrens mellan bröstarvingarna, men hävdar samtidigt att eftersom det är möjligt att göra dispositioner i livstiden, finns konkurrensen där ändå. Dessutom finns den testationsfria delen alltid, vilken kan vara tillräckligt stor för att bädda för konkurrens.

Slutligen anför Lödrup att när vi diskuterar laglotten, talar vi mest om situationen för arvlåtarens barn. Barnbarnens och barnbarnbarnens situation behandlas sällan. Om ett av barnen efterlämnat sig ett barn och det andra fyra barn är det förmodligen naturligt för en mormor att vilja ge vart och ett av barnbarnen lika mycket. Detta förhindras dock av dagens laglotsregler, vilket Lödrup finner otillfredsställande.⁷⁷

Också i tidigare publikationer, såsom sin lärobok i arvsrätt, har Lödrup uttryckt sin skepsis inför laglotsinstitutet.⁷⁸

2 Unneberg

Den norske juristen Inge Unneberg har tagit ställning mot laglotten.⁷⁹ Han framhåller att den tidigare grunden för laglotsreglerna var en slags försörjningsplikt efter döden, då fadern som ensamförsörjare ofta dog tidigt och efterlämnade minderåriga barn som behövde underhåll och utbildning. Dagens genomsnittsarvinge är snarare runt 50 år och då bör föräldrarnas försörjningsplikt ha upphört, menar Unneberg och tycks öppen för alternativet att endast minderåriga barn har laglotsrätt.

Andra argument som förekommit för laglotten såsom att denna förhindrar att föräldrar använder arvet som ett sätt att styra barnen och att laglotten för med sig att man slipper osmaklig konkurrens mellan barnen om föräldrarnas gunst, är inte av stort värde. Detta eftersom båda dessa fenomen lika gärna kan inträffa i samband med ekonomiska dispositioner som sker när föräldrarna är i livet. Unneberg anför också att det som ibland framhålls om att en säker förväntan på arv har fördelen att bröstarvingen kan inrätta sig efter detta när hon planerar sin ekonomi, inte heller är ett bra argument. Detta

⁷⁷ Lödrup (1997) s. 528-537

⁷⁸ Lödrup (1995) s. 97-102

⁷⁹ Unneberg s. 64

eftersom ett framtida arv i alla händelser är för osäkert för att värdet ska kunna disponeras i förväg.

Slutligen menar han att det i dag finns en nästan total enighet om att de grunder han redovisat inte kan vara avgörande, men att det i stället brukar sägas att reglerna infördes när det fanns ett verkligt behov för dem och att de nu blivit en så självklar del av människors rättsmedvetandet att man av den anledningen inte bör ta bort dem.

Unneberg, som klart uttalar att han har lite till övers för dagens laglotsregler, tycker snarare att om uppfattningen att barnen bör ärva sina föräldrar är så stark, skulle det inte behöva finnas tvingande lagstiftning för detta. Testationsfrekvensen bland arvlåtare med bröstarvingar skulle knappast öka för att laglotten slopades, men som det är i dag finner troligen dem som verkligen önskar det sätt att gå förbi reglerna ändå, sätt som ofta leder till tvister, menar Unneberg.

3 Wörlund

Göran Wörlund från Finland, pekar på problemen med laglotsinstitutet från en praktiserande advokats synvinkel.⁸⁰ Han menar att laglotten alltid känts som en självklarhet för jurister, men att han funnit att kunskapen om denna är överraskande oklar hos människor i allmänhet. Då och då vill klienter upprätta testamenten där de gör bröstarvingar arvlösa. Wörlund menar att samtliga dessa brukar ha goda skäl till detta, skäl vars grund tycks vara att försöka befrämja familjesammanhållningen, inte att strunta i den. Han redovisar de typfall det kan vara fråga om.⁸¹

En vanlig situation är att en bröstarvinge haft upprepade ekonomiska problem och är svårt skuldsatt. Föräldrarna kan ha hjälpt henne ett otal gånger, men upplever att det inte är någon idé att låta henne få disponera ett större arv som de vet kommer att gå samma öde som tidigare tillskott tillmötes. Dessutom framstår orättvisan gentemot de andra bröstarvingarna redan som tillräckligt stor. Ytterligare en tänkbar liknande situation är när en bröstarvinge lider av alkoholmissbruk.

⁸⁰ Wörlund, JFT 1994 s. 416

⁸¹ Wörlund, JFT 1994 s. 423-425

På ett helt annat sätt tänker vissa familjer med barn som har ett handikapp vilket gör att de aldrig kommer att kunna fritt disponera och njuta de pengar som ett arv utgör. Dessa föräldrar ser inte varför ett arv måste betalas ut när det enda som kommer att hända i nästa steg är att arvet beskattas kraftigt för att syskonen eller deras barn ska få ärva.

Å andra sidan ser Wörlund också fall som framstår som stötande, dem där arvlåtaren utelämnar bröstarvingar för att testamentera kvarlåtenskapen till andra bröstarvingar som lyckats utnyttja arvlåtarens beroendeställning, till en ny hustru, en vårdanstalt eller annat. De grövsta fallen kan emellertid, skriver Wörlund, rättas till genom klandertalan.

Wörlund avslutar med att fråga sig om det inte är dags att låta den enskilde medborgaren få rätten att själv förfoga över sin kvarlåtenskap.

4 Morgenstjerne

En tidig motståndare till laglotten är Bredo Morgenstjerne från Danmark.⁸² Han kommer fram till att den enda tänkbara grunden för laglott är försörjningsplikten. Om släkterv skulle vara grunden, nämligen, måste man fråga sig varför inga andra institut i samhället grundas på samägande och släkterv, utan i stället så självklart erkänner privat och individuell äganderätt.

Han kan tänka sig att behålla laglotten endast som ett surrogat för att försörja underåriga bröstarvingar. Men som instrument för att uppfylla försörjningsplikten även efter döden är ändå laglott ett mycket trubbigt instrument, menar Morgenstjerne. Dels därför att allt fler bröstarvingar är vuxna och rimligen inte kan begära något försörjningsskydd. Dels då det är svårt att såsom medel ha en viss kvot av icke säkerställt belopp. En underårig arvinge kan ju både behöva mer och mindre för sin försörjning än just det belopp laglotten i det speciella fallet råkar vara på.⁸³

⁸² Morgenstjerne, TFR1890 s 446

⁸³ Morgenstjerne, TFR1890 s. 468-479

X Uppfylls laglottens syften?

A Inledning

I genomgången av historik, doktrin och lagstiftarens motiv, har vi funnit ett antal syften som laglotten kan antas ha eller i alla fall ha haft. I det här kapitlet förs en diskussion kring hur väl laglotten uppfyller dessa syften och om den därmed fungerar som avsett. De syften jag har valt ut är de som verkar vara mest officiella i den betydelsen att de nämns från flera håll. Dessa är enligt min bedömning:

- Försörjningsskyddet
- Rättvisa mellan arvingarna
- Skyddet för släktens egendom
- Skyddet mot utpressning

Men allra först, undersöker jag hur laglotten står sig i förhållande till arvlåtarens yttersta vilja, vilken rimligen har ett värde helt utanför de som återfinns i laglottens syften.

B Arvlåtarens yttersta vilja

Den som menar att arvlåtarens vilja fullt ut bör avgöra vad som sker med kvarlåtenskapen, grundar förmodligen detta på en slags förlängd äganderätt. I hela sitt liv har arvlåtaren haft rätt att själv bestämma vad som skulle ske med hennes ägodelar och det är lätt att fråga sig varför inte rätten att bestämma vad som händer den dag hon dör, ska vara lika stor. Detta synsätt rimmar illa med en laglott vars syfte är just att begränsa testamentsfriheten.

Arvlåtaren borde vara den som bäst ser i vilken grad omgivningen i hennes närhet behöver hennes arv och har möjlighet att bedöma om någon gjort sig extra förtjänt eller illa förtjänt av att få ärva. Detta torde tala för en frihet bortom laglottssystem som inskränker den yttersta viljan.

Men även den som värnar om den individuella viljan, kan finna argument för att laglottssystemet i vissa fall kan sägas skydda denna vilja. Detta om man tänker sig att

äldre och sjuka människor lätt kan falla för olika slag av otillbörlig påverkan från utomstående eller bli allmänt förvirrade och därmed på de yttersta dagarna förordna helt annorlunda än vad som ligger i linje med deras egentliga avsikt. Ett laglottssystem kan åtminstone till en viss del skydda deras tidigare välkända avsikt med arvet om man tänker sig att den tidigare önskan var att vara generös och rättvis mot de egna bröstarvingarna.

Men laglottssystemet tycks vara ett väl okänsligt medel för att komma åt sådana fall. Dels styr ju reglerna om laglott endast en del av kvarlåtenskapen. Om någon blir lurad är förmodligen det faktum att det sker i sig det mest tragiska, mer än till vilka belopp. Ärvdabalken innehåller därtill speciella regler tillkomna för att komma åt otillbörlig påverkan.⁸⁴ Dessa torde vara att föredra, hellre än att alla som upprättar testamente ska behandlas som om de vore i riskzonen för att låta sig förledas.

C Försörjningsskyddet

Såväl Lödrup, Unneberg som Morgenstjerne talar om att laglotten tidigare har funnits som ett utslag av föräldrarnas försörjningsplikt. Det fanns en tid då det var lika vanligt att en förälder dog medan delar av den stora barnaskaran fortfarande var omyndig och oförsörjd som då den hunnit upp i vuxen ålder. I dag är det för det mesta missvisande när vi talar om att ”barnen” måste få arva. Alla är givetvis barn i betydelsen barn till sina föräldrar, men samtidigt ofta medelålders och med en etablerad ekonomi. I detta sammanhang måste man ställa frågan vilket ansvar en förälder egentligen har - och hur länge.

En sak är att det kan tyckas finnas ett moraliskt ansvar för föräldrar att, oavsett hur gamla deras barn är, så långt de förmår hjälpa och bistå barnen med det stöd de behöver genom livet. Detta ansvar torde dock i såfall vara dubbelriktat och dessutom knappast ovillkorligt i den betydelsen att en förälder alltid förväntas stå redo vad än barnet hittar på och hur barnet än behandlar sin förälder. Framförallt handlar det knappast om en direkt försörjningsplikt när barnen med råge hunnit förbi myndighetsåldern.

⁸⁴ 13 kap 3 § ÄB. Se Agell s. 56-59

I vilken mån uppfyller då laglotten syftet att vara ett försörjningsskydd för bröstarvingarna? Såsom visats ovan är det i ytterst få fall som laglotten i dag får en direkt roll av att försörja efterlämnade bröstarvingar. I det fåtal fall då föräldrar efterlämnar minderåriga barn, går dock föräldrarna bort då de fortfarande har en direkt försörjningsplikt gentemot barnen.

I dessa situationer då barnen behöver ekonomiska tillskott för att kunna leva såsom de hade gjort om båda föräldrarna funnits kvar i livet, känns laglotsreglerna opraktiska och otypliga såtillvida att de ju inte säger någonting om vilket stöd som faktiskt ges. En laglott kan ju vara 2000 kronor eller 5 miljoner kronor. Här kan det i stället finnas skäl för tvingande lagstiftning till deras förmån, som går före såväl legal arvsordning som testamentsförordnanden.

D Rättvisa mellan arvingarna

I den svenska lagstiftarens motiv, synes ett av de två viktigaste syftena med laglotten vara att säkerställa rättvisa mellan bröstarvingarna. Det är lätt att falla för den till synes mest självklara formen av rättvisa, nämligen att alla får lika mycket. Men är detta verkligen alltid det mest rättvisa?

Det går att tänka sig en situation där de ekonomiska förutsättningarna för bröstarvingarna är så olika, att den ena av dem är i den lyckliga situationen att ett arv från föräldrarna knappt märks på hennes välfyllda bankkonto, medan det för den andra innebär skillnaden mellan att kunna behålla sin bostad och att tvingas flytta.

I denna situation är det knappast märkligt om föräldrar känner att deras efterlämnade besparingar gör en helt annan nytta hos den senare bröstarvingen än den förra och att det till och med känns rättvist ur deras synvinkel att förordna så. Detta utan att det har det minsta med egentlig favorisering att göra.

Det är tyvärr lätt att föreställa sig föräldrar som i arvshänseenden negativt diskriminerar en bröstarvinge som till exempel har någon form av handikapp eller psykisk sjukdom. Dock kan man tänka sig motsatsen också. Nämligen föräldrar eller morföräldrar som tycker att det känns riktigt att den här arvingen får extra stöd. Antingen för att de

allmänt tycker att de andra barnen eller barnbarnen har fått så mycket naturligt som det här barnet aldrig kan få och att det därför inte kan vara fel att särbehandla detta barn i positiv riktning. Eller för att barnet är i behov av speciella resurser i form av behandling eller hjälpmedel.

De flesta föräldrar och farföräldrar fortsätter att älska sina barn och önskar dem det allra bästa vad de än tar sig för. Det finns tyvärr en inte obetydlig andel av dessa som fastnar i missbruk av alkohol eller narkotika. En förälder vars son eller dotter knarkar, önskar för allt i världen inte att hon ska få en stor summa pengar eller avyttringsbar egendom att fritt disponera över. Ett nog så kännbart faktum är att strävsamt sparade medel eller med omsorg utvalda ägodelar, kan försvinna på ofattbart kort tid i missbrukarvärlden. Värre ändå är att pengarna gör det möjligt för bröstarvingen att missbruka mera. En stor summa lätta pengar kan faktiskt vara vad som slutligen gör att personen kan ge upp ett jobb och helt hänge sig åt missbruket eller köpa den dödliga dosen narkotika.

Eftersom arvlåtaren inte har någon rätt att villkora den del av arvet som utgör laglott, kan hon inte göra det enda som vore rimligt, att skriva testamente om att pengarna endast får användas till vård av den missbrukande arvingen eller att de inte får betalas ut förrän den dag hon bevisligen är fri från missbruk och behöver ett startkapital för att börja ett nytt liv.

I samtliga ovan beskrivna situationer kan laglotten användas till att ändra på den av arvlåtaren önskade ordningen, till att ”skippa rättvisa”. Fråga är bara vems definition på rättvisa man efterfrågar.

Samtidigt är det klart att det finns arvlåtare som av helt andra, mindre ädla skäl vill ge olika mycket till olika bröstarvingar. Förr var det oäkta barn och i dag är det särkullsbarn som riskerar att bli förfördelade. Frågan är bara om laglotten uppfyller sitt syfte att förhindra detta?

Om den gör det, är hindret i alla fall långt ifrån heltäckande. Dels utgör ju laglotten från början en mindre del av arvet. Dels finns det en flora olika tillåtna dispositioner att företa i livstiden, för den som absolut vill förhindra att en viss bröstarvinge får något arv

av betydelse. Man kan till och med fråga sig om inte det faktum att särkullbarnen har möjlighet att få ut sin laglott direkt efter dess förälders död, snarare stärker uppdelningen och orättvisorna inom familjen. Halvsyskon kan bli avundsjuka på dem som kommer att få ut sitt arv direkt, medan styvföräldrar kan gå och vara oroliga för hur de ska lyckas lösa ut makens barn en dag. Detta måste rimligen påverka familjerelationerna i övrigt.

E Skyddet för släktens egendom

Den andra mycket viktiga officiella grunden för den svenska laglotten, är att bevara en del av den kvarlidnes kvarlåtenskap åt dennes arvingar. Jag har svårt att tolka detta som något annat än ett utlopp av den gamla släktarvsrätten, den som till stor del såg familjens och släktens jord och egendom som gemensam.

I dag äger de flesta familjer inte någon odlingsbar jord och konsumtionssamhället möjliggör att vi byter ut vårt bohag flera gånger om under en livstid. Dock finns väl i de flesta familjer, oavsett ekonomisk situation, vissa föremål, fastigheter eller andra ägodelar som har sitt eget speciella värde i familjen och som har funnits i släkten ett tag. Här kan man, i linje med den gamla släktarvsrätten, fråga sig om det är orätt av en enskild arvlätare att låta dessa ting försvinna ur släkten. Har hon inte en gång fått ta över dem, just för att tidigare äldre släktingar ville att de skulle följa familjen i generationsbyten?

Om det finns en sådan plikt för den som innehar sådan egendom att låta den gå vidare i släkten kan vi låta vara osagt. Viktigare här är att utröna huruvida laglotten skyddar släkteegendomen från att försvinna till främlingar.

Om syftet med laglotsreglerna är att skydda släktens rätt till kvarlåtenskap som har speciellt värde för just dem, kan man fråga sig varför bröstarvingarna inte har rätt till en kvalitativ laglott, det vill säga vissa bestämda ägodelar, och inte som i dag endast kvantitativ laglott. I somliga länder finns just den först nämnda ordningen. I dag finns det inget skydd mot att fadern låter den nya hustrun behålla farmors gamla handgjorda spetsar och barndomstorp, medan barnen löses ut med kontanter.

En annan aspekt är frågan om det inte snarare är under arvlåtarens aktiva livstid som bröstarvingarna skulle vara betjänta av skydd för att släkteegendomen inte försvann utom räckhåll. Mitt i livet, när det fortfarande är mest aktuellt att se framåt och tänka på de personliga behoven, borde lockelsen vara större att till exempel sälja den ärvda gamla matsalsmöbeln för att få råd att köpa en ny bil. Den dag det för de flesta börjar bli aktuellt att på allvar tänka på vad som händer med egendomen efter döden, är det kanske inte främst de egna behoven man tänker på och med åldern kommer dessutom ofta en större känsla för släkt, traditioner och gamla ting.

F Skyddet mot utpressning

Ett syfte som har presenterats av flera norska författare, sällan av svenska, är att laglotten skulle ha till syfte att förhindra obehagliga pressande situationer familjemedlemmar emellan. Dels tänker man sig risken att den äldre generationen i egenskap av arvlåtare, skulle ha möjlighet att påverka sina barns yrkesval, äktenskapsval och levnadsbana i övrigt, genom att hota med arvlöshet. Dels att om arvlåtarens dispositiva utrymme var fullständigt, kunde såväl en ny make till arvlåtaren som vissa beräknande bröstarvingar försöka påverka hur fördelningen av kvarlåtenskapen skulle bli. Tanken är tydligen att lagen ska vara ett stöd för arvlåtaren, som därmed alltid kan hänvisa till denna om någon till exempel skulle kräva att han ska göra sin son från det tidigare äktenskapet arvlös.

Jag anser inte att man heller kan säga att detta syfte är uppfyllt genom att laglotsreglerna finns. Dels är den dispositiva delen av kvarlåtenskapen säkerligen tillräcklig för att börja bråka om, ifall någon i familjen har det intresset. Dels finns det så många möjligheter till livsdispositioner, att om någon vill påverka arvlåtaren att verkligen se till att någon blir utan arv, finns de möjligheterna ändå.

XI Exempel på otillfredsställande utfall av laglott

I detta kapitel redovisas ett antal av mig uppbyggda situationer som visar på fall där arvlåtaren kan ha goda skäl att förorda annorlunda än enligt de tvingande laglotsreglerna.

Flera av exemplen kan framstå som extrema och ovanliga. Förklaringen är dels att den typen av exempel är bra på att tydliggöra och ställa principer på sin spets. Dels att jag är av den uppfattningen att lagstiftning som denna snarare ska ta hänsyn till de ovanliga undantagsfallen än hur det ser ut hos den stora majoriteten. Den stora majoriteten kommer förmodligen alltid att låta barnen ärva, oavsett hur lagstiftningen ser ut. Lagstiftningen får betydelse just i de mindre vanliga situationerna och därför är det just dessa som förtjänar att diskuteras i ett resonemang om laglottens vare eller icke vara.

A. Den mycket gamla damen Emilia Asp har som enda bröstarvingar två barnbarnsbarn boende i USA som hon aldrig någonsin har fått tillfälle att träffa. Hon känner mycket större samhörighet med sin gamla labrador som varit en trogen vän samt med stadens djurskyddsförening, vars verksamhet hon noga följt, även sedan orken att arbeta aktivt försvann. Hennes högsta önskan är att hennes lilla sparkapital ska gå till föreningens smådjursjukhus.

B. Göte Björk har så länge han kan minnas blivit misshandlad av sin vuxne son. Göte har haft svårt att neka sonen de pengar han med jämna mellanrum kommit och krävt och givetvis har Göte varken vågat eller velat anmäla sin egen son för misshandeln. Det sista året Göte är i livet känns det skönt för honom att äntligen få lätta sitt hjärta inför personalen på sjukhuset. Han frågar: ”Måste verkligen pengarna som försäljningen av min lilla bostadsrätt ger gå till min son? Jag skulle så gärna vilja att brottsofferjouren, som så många gånger hjälpt mig, får dem i stället”.

C. Direktör Ceder äger på sin ålders höst mer än de allra flesta. Han är närmare bestämt god för 50 miljoner kronor. Den gamle direktören har alltid haft ett gott förhållande till sina fyra barn och önskar dem det allra bästa. Han är av den åsikten att han ger dem de bästa förutsättningarna för ett fortsatt bra liv om var och en får arva en miljon kronor. ”Ja, själv började jag ju med två tomma händer, så en miljon är väl inte så pjåkigt och mer skulle riskera att förstöra deras vilja att åstadkomma något själva” säger Ceder till sin advokat. De återstående 46 miljonerna vill han testamentera till ett projekt för att hjälpa Estlands nyvunna demokrati, projektet som varit hans skötebarn under åren som pensionär. Där gör pengarna större nytta än på hans barns bankkonton resonerar han.

D. Agnes Dadelpalm har under sin tio år långa och svåra sjukdom ofta vädjat till sina två vuxna barn, som bor i en stad 30 mil från långvårdskliniken där hon ligger, att de ska komma och hälsa på. Inte ens då Agnes läkare ringer och säger att deras mor bara har ett par dagar kvar att leva visar de något som helst intresse. Agnes skulle vilja testamentera större delen av sin egendom till sin sambo sedan 30 år, Rune, samt en del tillräcklig för att bekosta ett utbildningsår utomlands till sin systerdotterdotter Lisa som in i det sista hjälpt henne och Rune.

E. Beata Fikonlöv-Ek har in i det sista snålat med sin minimala pension för att slippa sälja det enda hon äger av egentligt värde, en fantastisk veteranbil, unik i sitt slag. Många samlare har bjudit henne ansevärd belopp för rariteten, men Beata har varit ståndaktig. Hennes söndagsritual har varit att ta bussen ut till en gammal vän som upplåtit en del av sin lada till Beatas bil, stryka med handen över den blanka lacken och sitta en stund i bilen och minnas de härliga utfärder hon gjorde med sin käre, sedan länge bortgångne, make. När Beata inte längre finns, skulle hon vilja att bilen ställdes ut i den lokala veteranbilklubbens lilla museum, men hon vet att eldsjälarna i klubben inte har råd att betala ens i närheten av vad rariteten är värd. Å, vad hon skulle önska att hennes vuxna barnbarn som är de närmaste arvingarna skulle förstå henne och respektera om hon testamenterade bilen till klubben för att vara säker på var den tar vägen. Hon tycker om sina barnbarn men är väl medveten om att ingen av dem förstår sig på vad som är speciellt med den gamla bilen, särskilt inte när de båda är i sådant behov av reda pengar.

I alla dessa fall kan alltså bröstarvingarna, i strid mot Asps, Björks, Ceders, Dadelpalms och Fikonlöv-Eks viljor, begära att få ut sina laglotter.

XII Avslutande och sammanfattande kommentar

Tecken i tiden tyder på att laglotsfrågan inte kommer att fortsätta slumra så sött som den gjort sedan utredningsförslaget om dess avskaffande⁸⁵ fick kalla handen för snart två decennier sedan. Uttalanden i samband med nordiska juristmötet 1996⁸⁶ och i Ärvdabalkssakkunnigas betänkande⁸⁷ visar att frågeställningarna har vaknat till liv igen.

Har laglotsinstitutet spelat ut sin roll? Förutom det rent principiellt tveksamma i att en persons rätt att fritt bestämma över sin egendom sträcker sig fram till dödsdagen, men inte en dag längre, uppnås som visat ovan knappast de syften som laglotten är tänkt att främja. Den är tillräckligt lätt att förbigå för att effektivt kunna uppfylla vare sig syftet att arvet helt säkert ska stanna i släkten, som att bröstarvingarna ska behandlas rättvist. Den som verkligen vill förordna annorlunda i dag, finner olika former av privatekonomisk rådgivning kring hur detta lämpligen görs. Genom att finnas kvar förhindrar laglotten däremot för dem som inte är lika planerande, att få till stånd den lösning som bäst passar den egna situationen.

I den här uppsatsen har påvisats hur laglotsinstitutet vuxit fram historiskt. Ursprunget är de behov som rådde i en annan tid. Laglotten är en produkt utvecklad i ett samhälle präglad av jorden, immobilitet och starka familjeberoenden. I dag ser samhället och familjerelationer annorlunda ut. Frågan är om laglotten därmed inte överlevt sig själv. Den här uppsatsen är delvis ett inlägg i den debatten.

⁸⁵ SOU 1981:85

⁸⁶ Nordiska juristmötet 1996 s. 519-551

⁸⁷ SOU 1998:110

XIII Källförteckning

A Litteratur

Agell, Anders

Testamentsrätt. En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull.

Uppsala 1996

Ekeberg, Birger

Ärvdabalken

i Minnesskrift tillägnad 1734 års lag. Del 1.

Stockholm 1934

Grauers, Folke

Ekonomisk familjerätt. Makars och sambors egendom och bostad. Gåva. Arv, testamente och boutredning.

4 uppl.

Stockholm 1997

Holmbäck, Åke - Wessén, Elias

Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Serie 1-5.

Stockholm 1933

Inger, Göran

Svensk rättshistoria

Malmö 1997

Inger, Göran

Grunden för arvsrätt. En delstudie av rättsutvecklingen i Sverige under 1900-talet på arvsrättens område i Festskrift tillägnad Erik Anners

Stockholm 1982

Insulander Lindh, Lotta - Thunberg, Karin

I lagens famn

Stockholm 1996

Lödrup, Peter

Bör reglerna om laglott och formkrav vid dödsrättshandlingar bevaras?

i Förhandlingarna vid det 34:e nordiska juristmötet i Stockholm 21-23 augusti 1996. Del II.

Svenska styrelsen för de nordiska juristmötena, 1997

Lödrup, Peter

Arverett

3 utg.

Oslo 1995

Mellblom, Per-Erik

Några tankar kring laglotten

Examensarbete i juridik vid Lunds Universitet

Lund 1989

Moberg, Vilhelm

Romanen om Utvandrarerna

[Ny utg.]

Stockholm 1987

Förhandlingarna vid Det 34:e nordiska juristmötet i Stockholm 21-23 augusti 1996. Del II.

Svenska styrelsen för de nordiska juristmötena, 1997

Saldeen, Åke
Arvsrätt. En lärobok om arv, boutredning och arvscliffe
Uppsala 1998

Svenné Schmidt, Torben - Vesterdorf, Peter - Nörsgaard, Jörgen
Arveret
2 utg.
Århus 1991

Unneberg, Inge
Arveretten med dödsboscliffe
Oslo 1990

Walín, Gösta
Kommentar till ärvdabalken. Del 1 Arv och testamente
4 omarb. uppl.
Stockholm 1993

B Artiklar

Backman, Maria
Änkor rättslösa vid tvist om arv. Särkullbarn. Ny lag ska ge änkan rätt att ifrågasätta faderskap
Dagens Nyheter 97118

Engelbrecht, Rickard - Ekström, Mats
Arvsregler
Sunt Förnuft, 1998:1 s. 26-28

Florín, Maja
Så får dina barn allt eller inget: lagen är full av kryphål: visst kan du göra släkten arvlös
Månadens affärer
1996 4:107 och 109-111

Hofsten, Claes von
HD inskränker barnens arvsrätt
Svenska Dagbladet 950927

Morgenstjerne, Bredo
Hvorvidt bor testationsfriheden begraenses til fordel for slaegtsarvinger?
TfR
1890 s 446

Löfberg, Kjell
Raka besked om vem som ärver. Lagen bestämmer att maka och barn från tidigare äktenskap alltid har första "tjing"
Dagens Nyheter
960227

Plex, Per (signatur)
Vi måste få bestämma vem som ska ärva oss
Insändare
Göteborgsposten 960929

Vesterlund, Ylva
Du ärver inte din sambo
Expressen 911127

Wiwen-Nilsson, Helen
Du får testamentera dina pengar till vem du vill
Expressen 931109

Wörlund, Göran
Är möjligheterna att göra bröstärvinge arvlös för begränsade? Behöver vi överhuvudtaget ett
laglottsinstitut?
JFT 1994 s 416

C Offentligt tryck

SOU 1998:110
Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring
Slutbetänkande av Ärvdabalksutredningen

LU 1996/97:8
Arvsrättsliga frågor

Motion 1996/97:L417
ang laglott

Ju96/3633
brev från Anders Petersson till justitieministern daterat 961003
brev från justitieministern till Anders Petersson daterat 961118

Ju96/3505
brev från John Wilthorn till justitieministern daterat 960923
svar från justitieministern till John Wilthorn daterat 961016

Ju96/2962
brev från John Wilthorn till statsministern daterat 960815
svar från justitieministern till John Wilthorn daterat 960905

SFS 1987:231
Lag om ändring i ärvdabalken

Prop. 1986/87:1
Om äktenskapsbalk mm

LU 1986/87:18
m a a Prop. 1986/87:1 om äktenskapsbalk mm

Riksdagsprotokoll. 1986/87:100
om LU 1986/87:18 om äktenskapsbalk mm

SOU 1981:85
Äktenskapsbalk
Förslag av familjelagssakkunniga

SFS 1978:855
Lag om ändring i ärvdabalken

Prop. 1978/79:12
om underhåll till barn och frånskilda mm

LU 1978/79:9
m a a Prop. 1978/79:12 om underhåll till barn och frånskilda, mm

SOU 1977:37

Underhåll till barn och frånskilda
Delbetänkande av familjelagssakkunniga

SFS 1975:245
Lag om ändring i ärvdabalken

Prop. 1975:6 om ändring i konkurslagen mm

LU 1975:12
m a a prop. 1975:6 om ändring i konkurslagen mm

SOU 1970:75
Utsökningsrätt X
Förslag av lagberedningen

SFS 1958:637
Lag om Ärvdabalk

Prop. 1958:B23
med förslag till ärvdabalk mm

1:a LU 1958:B14 ang ärvdabalken

1:a LU 1958:B15 ang ärvdabalken

Rskr. 1958:B107

Prop. 1958:144

SOU 1954:6
Ärvdabalk.
Förslag av ärvdabalkssakkunniga.

SOU 1929:22
Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken
Del 3: Förslag till lag om testamente mm

1:a LU 1928:21
i anledning av prop. m förslag till lag om arv mm

SFS 1928:279

SOU 1925:43
Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken
Del 2: Förslag till lag om arv mm

Förordning 1857:60
ang. vad som i testamente givas mm

Sveriges Rikes Lag
Gillad och antagen på Riksdagen år 1734
Faksimilupplaga
Gidlunds, Stockholm 1981

E Enskilda källor

Telefonsamtal med Krister Thelin, ordförande i Ärvdabalksutredningen

Mailkontakt med Åsa Hård af Segerstad, föredragande i arvsrättsliga frågor, Lagutskottet

F Övrigt källmaterial

Kristina från Duvemåla av Benny Andersson och Björn Ulvaeus, en musikal byggd på Vilhelm Mobergs utvandrarepos. Urpremiär Malmö 1995.